

Смітюх Ю.П.

Національна академія державного управління при Президентіві України

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ РЕФОРМ

Стаття присвячена теоретично-методологічному осмисленню трансакційних витрат модернізації інститутів системи державного управління в контексті впровадження адміністративних реформ, пов'язаних із децентралізацією державного управління, зміною адміністративно-територіального устрою, повноважень місцевих органів влади, формуванням ресурсів та відповідальності місцевих територіальних громад. Процеси невпинної глобалізації економіки підтверджують важливість дослідження трансакційних витрат у період трансформації і структурної перебудови економіки України. Під час дослідження на базі методології неоінституціоналізму використано компаративний аналіз, який дав змогу провести класифікацію трансакційних витрат, осмислити їх тотожність та відмінність у різних державах світу. Обґрунтовано застосування теорії трансакційних витрат як однієї із складових частин неоінституціональної економічної теорії в розробці наукових засад державного управління, проаналізовано особливості трансакційних витрат, їх формування та ведення обліку, взаємодії держави, підприємств, установ, організацій, органів місцевого самоврядування з позиції неоінституціонального підходу під час їх врахування, розкрито причини та наслідки конфліктів такої взаємодії, проаналізовано контрактні ризики учасників трансакцій, запропоновано напрями можливого запровадження трансакційних витрат в обліковій практиці суб'єктів господарювання та доведено необхідність здійснення наукових досліджень у напрямі вдосконалення зазначеної методології трансакційних витрат.

Ключові слова: децентралізація, державне управління, трансакційні витрати, неоінституціоналізм, трансакція управління, реформування, трансформаційні процеси, угода.

Постановка проблеми. Нині в Україні відбувається постійне реформування інститутів державного управління. Впроваджується адміністративні реформи, пов'язані з децентралізацією державного управління, зміною адміністративно-територіального устрою, повноважень місцевих органів влади, формуванням ресурсів та відповідальності місцевих територіальних громад. Однак, як показує досвід, під час впровадження реформ не завжди враховуються всі витрати, які мають місце. Зокрема йдеться про трансакційні витрати.

Під час побудови облікової системи, йдучи назустріч зовнішнім користувачам із метою пріоритетного задоволення інформаційних потреб, ми нехтуємо положенням інституціональної економічної теорії. Класифікаційні ознаки об'єктів дослідження в економічній теорії, теорії бухгалтерського обліку та теорії менеджменту часто відрізняються, послаблюючи тим самим дієвість методології економічної науки, що є підтвердженням розвитку теорії трансакційних витрат [1, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомі вчені-економісти завжди приділяли увагу

дослідженню трансакційних витрат. У неоінституціональній економічній теорії ці витрати посідають вагоме місце. Р. Коуз одним із перших розпочав вивчення цих витрат. Джерелом створення нової парадигми в мікроекономіці та концепції трансакційних витрат стали його статті «Природа фірми» та «Проблема соціальних витрат» [2, с. 33–53, 87–141]. У своїх працях Р. Коуз доводить, що взаємодія суб'єктів господарювання на ринку потребує здійснення певних витрат, які спрямовані на пошук інформації про контрагентів, на проведення перемовин, підготовку та укладання контрактів, захист права власності тощо. Вивченню теорії трансакційних витрат приділяли увагу зарубіжні вчені О.Е. Вільямсон, Е. Сото, Д. Аллен, Д. Норт, Дж. Уолліс, Р.І. Капелюшников та інші. Розвиток ринкових відносин в Україні надав новий поштовх вивченню вітчизняними вченими трансакційних витрат. Зокрема, особливу увагу цим питанням приділяють С.І. Архієреєв, Н.Ю. Іванова, В.П. Кузьменко та В.І. Милошик. Разом із тим більшість таких досліджень здійснюється в межах економічної теорії.

В українській економіці в системі державного управління дослідження трансакційних витрат практично не здійснювалися, незважаючи на значні їх обсяги та суттєвий вплив на фінансові результати. З огляду на те, що трансакційні витрати вивчалися недостатньо, інформація щодо їх розміру і причин виникнення також не бралася до уваги, тому як наслідок нині відсутнє ефективне управління ними.

Значно змінилися механізми господарювання в умовах входження України в ринкову економіку. Настала нагальна потреба вивчення трансакційних витрат. Г.Г. Кірейцев одним із перших звернув увагу на виключно важливість обліку трансакційних витрат. На його думку, виявлення класифікаційних ознак трансакційних витрат стане фундаментом для розроблення методології їх обліку, аналізу та контролю [1, с. 35].

Постановка завдання. Мета статті – вивчення трансакційних витрат у контексті інституціонального аналізу та реформи децентралізації державного управління, а також розкриття сутності трансакційних витрат, розгляд їх класифікації та оцінка можливого запровадження в облікову практику суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині в Україні триває впровадження найважливішої реформи, пов'язаної з децентралізацією державного управління. Реформа передбачає зміни адміністративно-територіального устрою, повноважень місцевих органів, формування ресурсів та відповідальності місцевих територіальних громад за власний розвиток. Під час здійснення трансформаційних процесів і переходу економіки України до ринку відбувається зміна та формування нових інституційних структур.

У процесі здійснення реформи виникають трансакційні витрати, які мають значний вплив на загальний результат, оскільки їх величина постійно зростає у зв'язку з трансформаційними процесами в економіці України. Це порівняно нове поняття і єдиного тлумачення його сутності поки що не знайдено, а тому воно потребує наполегливого вивчення та осмислення як із боку теорії, так і практики. Конкурентоспроможність підприємств та організацій прямо пропорційно залежить від чітко налагодженої системи ведення управлінського обліку, зокрема відображення витрат процесу їх діяльності. У сучасній концепції витрат вагоме місце займають трансакційні витрати. Саме тому варто приділити значну увагу обліковому аспекту відображення трансакційних витрат, що сприятиме організації системи їх управлінського обліку.

Важливість дослідження трансакційних витрат у період трансформації і структурної перебудови підтверджують процеси невпинної глобалізації економіки. Р. Коуз у статті «Природа фірми» розкрив причини злиття і поглинання одних підприємств іншими через вертикальну інтеграцію. Він зазначив, що створення таких інтеграційних структур пов'язане з прагненням економії трансакційних витрат, а межа зростання підприємства, установи, організації залежить від того, в який момент її накладні витрати починають перевищувати трансакційні витрати вільного ринку. Це вкотре підтверджує необхідність систематичного обліку трансакційних витрат та здійснення їх порівняльного аналізу з внутрішніми накладними витратами підприємства, установи, організації.

У сучасній економіці нова інституціональна економічна теорія відрізняється тлумаченням трансакційних витрат як основних. Тому починати дослідження змісту, значення і виду трансакційних витрат потрібно з розгляду самого поняття «трансакція».

Трансакція (від лат. *transactio* – «угода, контракт»). У сучасному загальноприйнятому трактуванні це: 1) угода (політична, юридична), із взаємними уступками; 2) банківська операція (в тому числі перевід грошових коштів за кордон) із будь-якою метою.

Трансакція – угода у вигляді контракту. Більш конкретне тлумачення – відчуження і присвоєння прав власності і свободи, прийнятих у суспільстві.

Спеціальний актив (ресурс) – актив або ресурс, який набирає особливу цінність і вагу в рамках цих контрактних угод.

Трансформаційні витрати – це витрати в економічній системі, що є наслідком ліквідації старих інститутів, формування або адаптації нових інститутів. Вони включають у себе всі витрати, пов'язані з укладанням угод та захистом прав. Трансакційні витрати можуть виникати на ринку всередині організації, а також застосувати державний механізм (політичні трансакційні витрати).

Витрати функціонування господарської системи або витрати у зв'язку з передачею права власності або свободи також є трансакційними. Вони віддзеркалюють витрати взаємодії в економічному середовищі поза межами основних витрат на виробництво і використання.

Так само трансакційними є операційні витрати приватних фірм з організації своєї діяльності та взаємодії в цьому економічному середовищі поза межами основних витрат на виробництво і використання: видатки на організацію (реєстрацією)

справи, отримання інформації, ведення перемовин, пошуком постачальників, підписання та оформлення контрактів, ліцензій, забезпечення отримання права власності, юридичне супроводження, подолання перешкод до входження на ринок та опортуністичної поведінки.

Поняття трансакції було введено юристом та економістом Дж.Р. Коммонсом: «Трансакція – це не обмін товарами, а відчуження і присвоєння права власності і свободи, створених суспільством».

На думку О. Уильямсона, «трансакція має місце, коли товар або послуга перетинає кордон суміжних технологічних процесів. Одна стадія діяльності закінчується і починається інша». Це визначення внутрішньої трансакції фірми.

Трансакції мають місце при будь-яких соціально-економічних відносинах. Вони приводять до зменшення витрат за умови, якщо відносини з передачі права власності і свободи персоналізовані. Разом із розвитком виробництва і обміну відносини стають дедалі більше неперсоналізованими, витрати обміну ростуть.

Дж. Коммон визначив три основні види трансакцій:

1) *трансакція торгів* (торговельна трансакція) – для здійснення фактичного відчуження і присвоєння прав власності та свободи; під час її здійснення необхідна згода обох сторін, підставою якої є економічний інтерес кожної з них. У трансакції контракту зберігається умова симетричності відносин між контрагентами. Визначальною ознакою торгової трансакції, на думку Коммонса, є не виробництво, а передача засобів (точніше, права власності) від одного економічного агента до іншого. Обмін передбачає здійснення угоди у фізичному вираженні, тобто переміщення благ, а торгова трансакція – це присвоєння одних прав через відчуження інших. Наприклад, ф'ючерні контракти – це приклад торгової трансакції, коли продається і купується право на купівлю або продаж товару в майбутньому, хоча товар може бути вироблений і не вироблений (наприклад, зерно майбутнього врожаю);

2) *трансакція управління*. Ключовим співвідношенням у ній є управління – підпорядкування, що передбачає взаємодію між суб'єктами такого роду, коли право прийняття рішень належить однозначно одній стороні. У цій трансакції управління поведінка буде явно асиметричною, оскільки відповідно асиметричним є правове положення і відносини сторін. Цей вид трансакцій є у всіх внутрішньо підпорядкованих відносинах (фірма, установа, бюрократична організація,

військова частина та ін.). Типові приклади трансакції управління, де поведінка сторін є наслідком асиметричності, – поведінка патрона і клієнта, начальника і підлеглого. Власник фірми, командир, патрон, адміністративний персонал віддають команди, а працівники, підлегли, клієнти, службовці їх виконують, незалежно від того, чи збігається це з їхніми інтересами або думкою;

3) *трансакція раціоналізації*. У ній зі збереженням асиметричності правового положення сторін місце керуючої сторони займає колективний орган, який виконує функцію специфікації прав. Прикладами трансакційних раціоналізацій є такі: Правління розробляє, а Рада директорів затверджує бюджет компанії; Уряд України розробляє бюджет держави, а затверджує його орган представницької влади; рішення арбітражного суду з приводу спору господарських суб'єктів, у результаті якого розподіляються майно або грошові кошти.

Управління в трансакції раціоналізації відсутнє, однак за її допомогою відбувається наділення засобами того чи іншого економічного агента.

Сучасна економічна наука різниться видами витрат:

1) *трансформаційні*, в межах яких виділяють постійні, змінні, середні, граничні витрати;

2) *трансакційні*, пов'язані з використанням ресурсів під час здійснення трансакцій.

Д. Норт вважав, що трансакційні витрати «складаються з витрат оцінки корисних властивостей об'єкта обміну і витрат забезпечення прав і примусу до їх дотримання». Зазначені видатки є джерелом формування політичних, соціальних та економічних інститутів.

Більшість сучасних вчених-економістів розуміють трансакційні витрати як універсальну категорію, яка відображає відносини, що існують незалежно від типу економічної системи. Такого роду витрати виникають як витрати функціонування будь-якої системи.

У наукових колах використовується кілька визначень трансакційних витрат. Зокрема Р. Коуз вважав: «Покупці і продавці мають знаходити один одного; покупці мають вивчити те, що продавці можуть їм запропонувати, а продавці – що покупці хочуть придбати; обидві сторони мусять вивчити ціни, за якими інша сторона погодиться здійснювати операції, сторони мають вести переговори, виробляти контракти, забезпечувати їх виконання і так далі. Створюватимуться ринки, з'являтимуться спеціалісти – дилери і брокери – для забезпечення процесу обміну. Саме витрати

такої діяльності я називаю трансакційними витратами» [2, с. 33].

Поняття права власності вживається під час трактування трансакційних витрат. Д. Алєн вважає їх витратами на встановлення і забезпечення права власності, хоча Демшець схиляється до думки, що трансакційні витрати – це витрати, що виникають під час передачі права власності, а А. Н. Олейник – що це витрати, пов'язані з обміном та захистом правочинностей.

Зустрічаються і інші трактування трансакційних витрат, а саме: як витрат, пов'язаних із координацією та взаємодією суб'єктів господарювання; що є розплатою економічної системи за недосконалість її ринків.

Враховуючи зазначене вище, до трансакційних витрат в економічній теорії можна зарахувати такі їх групи:

1) витрати на пошук інформації (ми шукаємо продавців, вивчаємо будь-яку інформацію стосовно їх та ситуації, яка склалася на ринку тощо). Якщо ми недостатньо вивчили ситуацію, не отримали повної інформації, то це може привести до додаткових затрат і переплати в ціні за придбані товари чи, навпаки, недоотримання вигоди від продажу товару за заниженими цінами. На вагу терезів тоді лягають затрати від реалізації продукції на умовах зі значною вигодою купівлі-продажу чи втрати часу на пошук інформації і реалізації трансакції;

2) витрати на перемови та укладання угод. Сюди можна зарахувати витрати на обговорення умов підписання угоди, її юридичне супроводження та оформлення.

Нині в Україні в умовах проведення реформ законодавство постійно змінюється. Тому необхідно втрачати багато часу на постійне оновлення нових умов дії контракту і знаходження консенсусу двох сторін під час вивчення і тлумачення нових законодавчих актів з економічної та правової точки зору;

3) витрати на визначення якості. У цій ситуації йдеться про оцінювання якості продукції. В умовах стандартизації до виробленої продукції виставляються жорсткі умови якості, які контролюються за допомогою спеціальної техніки. Відхилення від стандартів не допускається, оскільки йдеться про торгову марку і авторитет відомого виробника. До зазначених витрат можна зарахувати право випускати продукцію, використовуючи відомий бренд, що своєю чергою зобов'язує підприємство дотримуватись якісних норм, встановлених підприємством, яке є власником торгової марки;

4) витрати специфікації та витрати стосовно захисту права власності. До зазначених витрат можна зарахувати витрати щодо підтвердження права власності чи його втрати в разі неякісної специфікації права власності. Крім цього, можуть мати місце втрати від порушення права власності та його відновлення. Враховуючи ситуацію в нашій державі, зокрема щодо неналежного правового захисту, можна припустити, що такі витрати можуть бути відчутними.

На думку Е. де Сото, до таких витрат належать усі витрати, що стосуються реєстрації підприємства, отримання дозволів, ліцензії, юридичної адреси, та інші витрати, пов'язані з дотриманням різноманітних формальностей під час створення і реєстрації підприємства. Крім цього, мають місце обов'язкові в межах закону витрати на сплату податків, дотримання трудового законодавства, судових рішень та інших витрат, які Е. де Сото назвав «ціною дотримання закону». Висока корупційність окремих гілок влади і значне податкове навантаження, відповідно і великі трансакційні витрати, змушують українські підприємства знаходити шпаринки в законодавстві України, щоб вижити. Окремі підприємства намагаються перевести свою діяльність у тіншову економіку. Тому більшість підприємств України готові працювати легально, якщо трансакційні витрати в легальному бізнесі будуть вигіднішими, ніж у нелегальному;

5) витрати опортуністичної поведінки. Під такими витратами розуміють намагання однієї сторони ухилитися від виконання визначених угодою домовленостей і отримати свій додатковий прибуток за рахунок інтересів партнера. Тому в таких ситуаціях підписанти угоди вимушені нести затрати на супроводження ходу виконання угоди та її контроль з одночасним страхуванням ризиків і витрат на випередження і запобігання непередбачених дій своїх партнерів;

6) витрати захисту від осіб, які не є підписантами угоди. Це витрати щодо захисту від сторонніх осіб (крім самих учасників угоди), які хочуть отримати якусь вигоду, використовуючи «слабкі місця» підписаної угоди.

О. Вільямсон класифікує трансакційні витрати відповідно до етапів укладання угод на ті, що є до моменту укладання угоди (*ex ante*), та ті, що настають після цієї події (*ex post*). До перших належать витрати, необхідні для підготовки положень угоди, – це витрати, пов'язані з пошуком відповідної інформації щодо цін, ситуації на ринку, ведення перемовин, вивчення якості товару та складання самої угоди та її підписання; до других – витрати опор-

туністичної поведінки, специфікації та витрати стосовно захисту права власності [3, с. 20–21].

Висновки. В Україні дедалі більшої актуальності набуває неінституціоналізм, зокрема теорія трансакційних витрат, яка дає змогу комплексно дослідити взаємодію державних структур із підприємствами, установами, організаціями, органами місцевого та іншими платниками податків з урахуванням невизначеності, інформаційної асиметрії, обмеженої раціональності, опортуністичної поведінки, специфічності інтересів, контрактних ризиків тощо. Саме ця теорія дає повну характеристику взаємного співробітництва між державою і та бізнесом у процесі реформування нових інституційних структур.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що трансакційні витрати в Україні досліджу-

валися неповною мірою. Поодинокі намагання окремих вітчизняних вчених класифікувати та узагальнити дослідження не дали очікуваних результатів. Трансакційні витрати на підприємствах, в організаціях, установах України не вивчаються і не обліковуються. Як наслідок, майже на всіх підприємствах, організаціях і установах, на яких проводилися дослідження, трансакційні витрати є дуже високими. Тому було б доцільно продовжувати вивчення і вдосконалення методології трансакційних витрат, ввести визначення трансакційних витрат, їх класифікацію та ведення відповідного бухгалтерського обліку. Зазначене дасть змогу проводити аналітичний та синтетичний облік трансакційних витрат, що своєю чергою сприятиме підвищенню рівня ефективності управлінських рішень.

Список літератури:

1. Кирейцев Г.Г. Глобализация экономики и унификация методологии бухгалтерского учета. Житомир : ЖГТУ, 2008. 76 с.
2. Коуз Р. Фирма, рынок и право. Москва : «Дело ЛТД» при участии изд-ва «Catallaxy», 1993. 192 с.
3. Вільямсон О.Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів. Київ : «АртЕк», 2002. 472 с.
4. Commons, J.R. Institutional Economics. *American Economic Review*. 1931. Vol. 21. P. 652.
5. Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. Москва : Catallazy, 1995. 320 с.
6. Шепеленко О.В. Трансакционные издержки в переходной экономике. Донецк : ДонНУЭТ, 2007. 360 с.

Smityukh Yu.P. TRANSACTION COSTS IN CONTEXT ADMINISTRATIVE REFORMS

The article is devoted to the theoretical and methodological understanding of transaction costs of modernization of public administration institutions in the context of administrative reforms related to decentralization of public administration, change of administrative-territorial structure, powers of local authorities, formation of resources and responsibilities of local communities. The processes of relentless globalization of the economy confirm the importance of studying transaction costs in the period of transformation and structural adjustment of Ukraine's economy. The study based on the methodology of neo-institutionalism has used a comparative analysis, which allowed the classification of transaction costs, to understand their identity and differences in different countries. The application of the theory of transaction costs as one of the components of neo-institutional economic theory in the development of scientific principles of public administration is substantiated, the peculiarities of transaction costs, their formation and accounting, interaction of the state, enterprises, institutions, organizations, local governments from the standpoint of neo-institutional approach, the causes and consequences of conflicts of such interaction are revealed, the contractual risks of participants of transactions are analyzed, the directions of possible introduction of transaction costs in the accounting practices of undertakings and proved the need for research in the direction of improving this methodology of transactional costs.

Key words: decentralization, governance, transaction costs, neo-institutionalism, management transaction, reform, transformation processes, agreement.